

LIMBACHER GÁBOR

Advent drámája – karácsony teremtése Az esztendő kezdete

Amikor a Jóisten teremtette a világot, kezdetben a Földön sötétség holt. De nem hagyta ennyiben, hanem teremtő erejű beszéddel szólott: »Legyen világosság!« És lett világosság. Teremtett hozzá a Jóisten időt is, hogy legyen időnk. És lett időnk, éves időnk, az égi rend tükre, az isteni törvény¹, ami Őt idézi. Őt idézi, mert az éves idő körös idő, végtelen. Végtelen, mert egymásba olvadó évek vég nélküli egymásutánja. Végtelen, mert egyetlen évben is benne van a Mindenség. Benne van a Mindenség a kozmikus történésekkel, a Hold járásával, a Napfordulókkal és nap-éj egyenlőségekkel, az ünnepekkel, az ünnepek és a hétköznapok együttesével. Amikor az év forгатagában a fény utoléri a sötétséget, az a tavaszi nap-éj egyenlőség (többnyire III. 21.). Ezt követő holdtölte utáni vasárnap a fény diadala, húsvét, az ősbűnből való megváltottságunk ünnepe, amit tehát mindkét fényes égitest együttállása jelöl ki. A nyári napforduló (VI. 21.), amikortól a fényesség eléri a maximumát és csökkenni kezd, Szent Ivánnak, azaz Keresztelő Jánosnak, az Úr útja előkészítőjének az ünnepe, aki Jézusra mutat. Keresztelő Szent János a kereszténység egyik legnagyobb szentje, égő és világító fáklya (Jn 5, 35), maga mondta: neki – Jézusnak – növekednie kell, nekem pedig kisebbednem (Jn 3, 30).² Az őszi nap-éj egyenlőség (IX. 23.) ünnepe Szent Mihályé (IX. 29.), aki majd a végítélet végrehajtója, a világosság és sötétség, jó és rossz cseleke-

¹ Jankovics Marcell 1988. *Jelkép-kalendárium*. Panoráma Kiadó. Budapest. 13.

² Limbacher Gábor 2019. Keresztelő Szent János nagysága, kultusza és aktualitása. In: Tánzos Vilmos–Peti Lehel (szerk.): *Mágia, ima, misztika. Tanulmányok a népi vallásosságról*. A „Hegyet hágék, lőtőt lépék...” Irányzatok és módszerek a Kárpát-medencei népi vallásosság kutatásában. Konferencia a szakrális néprajzban iskolateremtő tudósok emlékére című 4. tudományos rendezvény (Kolozsvár, 2018. június 1–3.) előadásai. Erdélyi Múzeum Egyesület–Krizsa János Néprajzi Társaság. Kolozsvár. 237–258.

deteink mérlegelője.³ Azután jó a téli napforduló (XII. 21.), az év megújulása, a Nap születése, ünnepe a karácsony (XII. 25–26.).

Nagy eredményekre, jóságra, boldogságra csak úgy juthatunk, ha fölkészülünk, gyakorolunk. A sportban sincs győzelem edzés nélkül. A Nap megújulását, az Örök Nap, Jézus születését, a karácsonyt sem élhetjük meg, csak ha rákészülünk, ha kilendülünk hétköznapiságunkból, ha megnyílunk és megtisztulunk. Ennek edzésideje az advent.

Krisztusra mutató szentek és ünnepeik

Az advent valamikor hat hétre terjedt ki, s kezdődött Szent Mártonnal, hazánk, Pannónia szülöttjének ünnepével (XI. 11.). Nem véletlenül. Ő, aki a rászorulónak odaadta palástja felét, valójában mindazon részét, amivel ő rendelkezett, mert fele – római katonaként – a császáré. Hasonlóképpen cselekedett az észak-olaszországi Albengában is, ahol a szentmise bemutatására menet egy szegénnyel találkozott. Neki adta hát ruháját, s csak egy palástja maradt. Esperese hirtelenjében olyan kurta ruhát tudott neki adni, amely térdéig és könyökéig ért. Így kezdte a szentmisét mondani, midőn a Szentlélek Úristen tűzképpen a fejére szállt, és belé költözött. Amikor mezítelen karjait fölemelte volna az Úristenhez, íme a szent angyalok aranyos, gyöngyös öltözettel befőttek a karjait. Mártonunk az irgalmas szeretet szentje, Krisztusra, karácsonyra mutató. S jó Szent Erzsébet, hazánk másik nagy szülöttje, aki a női irgalmas szeretet példaképe, a szegények és betegek, árvák és özvegyek patrónája, a világegyház egyik legtiszteltebb női szentje (XI. 19.). Már gyermekkorában kitűnt különös jámborságával, szegényekről való gondoskodásával. Amikor hideg télben ételt vitt a várkapu előtt didergő szegényeknek, megszólította atyja, II. András király – más változat szerint már Thüringiában a férje, illetve apósa –, hogy mit visz a kebelében. Erzsébet zavarában azt mondta, hogy rózsát. Megtekintvén kebelét, az étel a fagyos hideg ellenére mind szép rózsavirág lett.⁴ Hasonlóan adakozó Szent Miklós is (XII. 6.), aki minden örökségét szétszította a rászorulóknak, és egy zacskó arany ajándékozásával megmentette az elszegényedett nemesember lányait a rossz

³ Limbacher Gábor 2016. Szent Mihály arkangyal fény és sötét határán. *Palóc föld* 62/2. szám. 45–49.

⁴ Bálint Sándor 1977. *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából* I–II. Szent István Társulat. Az Apostoli Szent-szék Könyvkiadója. Budapest. II. 455., 457., 475–476.; Sz. Jónás Ilona 2007. Árpád-házi Szent Erzsébet legendái. *Vigilia* 72/7. 482–483.

élettel való kényszerű jövedelemszerzéstől.⁵ Jézusra mutató cselekedet, Krisztusra mutató élet.

Jönnek az ókeresztény szent szüzek, Katalin (XI. 25.), Borbála (XII. 4.) és Luca (XII. 13.), akik életükkel a tisztaságot, az Éghez való hűséget tanítják nekünk. Idetartozik elsősorban Szűz Máriának Szent Anna méhében történt, a Paradicsomból kitaszító ősbűn nélküli foganása és napja (XII. 8.). A kegyelem és a malaszt ünnepe. A Szeplőtelen Fogantatás ünnepének paraszti jelentőségét nagyrészt a templombúcsúk, a kedvezőtlen téli idővel is dacoló búcsújárások és a zarándok-látomások adják. Sajátos régebbi hagyomány volt, hogy ezen az ünnepen a matyó cselédek, akiket a sok munka miatt gazdáik a nyáron nem eresztettek el hazulról, hajadonfővel és gyalog tették meg Mezőkövesdről Mátraverebélyig a fásasztó utat.⁶ Év vége eszkatológikus aktualitással utal a világvégére. Katalin és Borbála kiérdemelte, hogy valaki az ő nevükben hittel fordul Krisztushoz, megmenekül az ítélettől.⁷

Az utóbbi századokban advent már Jézus négy adventusa, négy eljövelele szerint alakul: Jézus megszületik a földre, beszáll szívünkbe és megtérít bennünket, eljön érettünk halálunk óráján, és eljön végül megítélni minket. E négy hét, négy hangsúly szerinti advent nyitó szentje András apostol (XI. 30.), a szkíták térítője, aki Jézus első követőjeként elhívta öccsét, Pétert, hogy legyenek az Úr tanítványai.⁸ Mi is hívást kapunk. A következő nap szentje Eligius, aki a germánokat hívta, térítette Krisztus egyházába. Xavéri Szent Ferenc (XII. 3.) az ázsiai népek misszionáriusa, aki fölszította a szíveket Jézus, az Istenember szeretetére.

Dramai advent

Magyar eleink az adventtal kezdődő új év első vasárnapján sajátos, de lényeglátó módon Jézus királyként való jeruzsálemi bejövetelét ünnepelték. Krisztus a századok Királyaként, az idő Uraként vonul be az új egyházi évbe. A történet azonos a Virágvasárnapéval, de jelentősége a kezdet meghatározó, szakrális-mágikus volta szerinti. Benne van a sötétséggel

⁵ Bálint 1977. i. m. I. 29.

⁶ Bálint 1977. i. m. I. 52., Lengyel Ágnes–Limbacher Gábor 1997. *A Szent és a Profán. Népi vallásosság a Palóc földön*. Palóc Múzeum. Balassagyarmat. 104–105.

⁷ Bálint 1977. i. m. II. 495.; Bálint 1977. i. m. I. 18., 70–72.

⁸ Bálint Sándor 1989. *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünneppek hazai és közép-európai hagyományvilágából*. 3. kiadás. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest. 12–13.; Jankovics i. m. 289–290.

szembeni, a gonosz erőknek való ellentmondás. Benne van a Krisztushoz tartozni akarás, hogy a vele tartóknak békét és boldogságot hozzon. Hasonlóan a kezdet meghatározó voltát is magában foglalja a másik szintén magyar és közép-európai fejlemény, az adventi roráté. Kezdet a napon belül, és kezdet a Messiás földre jövetelében. Ahogyan Padányi Bíró Márton veszprémi püspök mondta: „*Most ezekben a szent napokban, egyéb időknek szokásán kívül, még Nap felkölte előtt, hajnalban a Názáreti Mária Szűznek angyali üdvözléséről avagy az Isten Fiának megtestesülendőségéről szentmisét hallgatunk, melyet is mi magyarok az ő nagy tiszteletéért és méltóságáért aranyos misének nevezünk.*”⁹ Igen, a szokáscelekedet aranyos, fénylő, mely drámai szembenállásban van a sötétséggel, melyben megvalósul. Aranyos a Szűzanya is, mert az Aranyalmát, Jézust foganta, majd szülte a világra. Az advent napjai s benne a szakrális, mágikus szokások védelmet nyújtanak a rossz, a gonosz ellen, jó termést, bőséget, egészséget, termékenységet biztosítanak, és harmóniát, biztonságot nyújtanak a család, közösség számára. Az ünnepi rítusokban, ősi mitikus beállítottság továbbéléseként nyilvánvalóvá válik, hogy a parasztember ezek segítségével a szokásos vagy profán időtartamból átléphet a szent időbe. A karácsony paraszti élményvilágában összefonódik a természet körforgásának napfordulati időszaka, a néphit szerinti valóság ehhez kötődő transzcendens-démonikus működése és a keresztény egyház tanítása. A legnagyobb sötétség napjaiban, téli kopár ridegség közepette, rontó erők, boszorkányság okozta veszélyeztetettségben a jövő esztendő befolyásolásának paraszti drámája valósul meg. A karácsonyt bevezető advent Krisztus és egyben a Fény születése iránti elemi várakozás időszaka, s ezzel összefüggésben a jövő év rituális előkészületi ideje. Ebben az időszakban a palócok tüzes embereket, elkárhozott lelkeket, kísérteteket érzékeltek. Salgótarján környékén úgy tudják, hogy a tüzes embereknek láng jön ki a szájukon. Ellenük rózsafüzérrel, olvasóval lehet védekezni. Karancskesziben (Nógrád m.) a hajnali aranyos misére igyekvőket igyekezett eltéríteni. A tél, sötét erők, fordított világ idejére figyelmeztető szokás volt például a bárnaiak (Nógrád m.) „mókusjárása”, mint alighanem a Szentcsalád szálláskeresésének kifordított, parodisztikus változata. A parodizálás ebben az időszakban szintén a jó és a rossz küzdelmére utal. A lányok fiúruhába, a fiúk lányruhába öltöztek, papírból, rossz harisnyából álarcot, kócból szakállt készítettek maguknak, azután vezetőjükkel sorba járták a község házait. Bekopogtattak az ablakon és megkérdezték: adnak-e a mókusnak szállást? Ha

⁹ Bálint 1989. i. m. 12.

igen, bementek, és a szobában játszadoztak, ugráltak, majd továbbmentek. Szent Miklós napjának elterjedt parodisztikus szokása volt a megújulás szükségességére és a végső időkre utaló gyóntatás vagy imádkoztatás. Egy legény a püspököt személyesítette meg, aki a fonóházban a lányokat, menyecskéket gyóntatta, bűneik felől kérdezősködött. Egy másik legény az ördögöt képviselte, a fonóházbelieket ijesztgette, s volt, ahol a halált is megjelenítették. Ha a leány nem volt készséges vagy nem imádkozott, a püspök hátraszólt: „Kapt halál, vidd ördög!” Erre a halál elkapta a lányt, elvitte a küszöbig, ahol már várta az ördög, aki kivitte a sötétségbe az udvarra, ott meghempergette, a korommal vagy cipőkrémmel bekent orrát a lány arcához dörzsölte.

Luca napját boszorkányos napnak tartották. Ennek eredete az lehet, hogy a Gergely pápa-féle naptárreform bevezetése, 1582 előtt Luca a téli napforduló időpontjára esett. A néphit szerint amikor a legrövidebb a nappal és leghosszabb az éjszaka, akkor a legerősebbek a gonosz, ártó hatalmak. Ezért kötődik Luca napjához rengeteg bajelhárító mágikus szokás, mint a különféle tilalmak, főleg a fonásé. Aki Luca napján font, annak a boszorkányok annyi orsót dobtak be a kéményen, hogy nem győzte aztán telefonni. Luca estéjén tették boszorkánnyá az embert annak ellenére, hogy nem akart közjük állni. Ez ellen csak az védekezhetett, aki Istent hívta segítségül, kört rajzolva maga köré. Drámai cselekedtsor vezetett a boszorkány fölismeréséhez. Luca és Ádám-Éva közötti 12 napon át kellett meghatározott módon elkészíteni a lucaszéket, néhol szűrőkanalat. Elvitték az éjfélt misére, ahol készítője ráült, és ujjain keresztül az oltár felé nézve meglátta a boszorkányokat (Karancsberény, Nógrád m.). Mikófalván (Heves m.) úgy tartották, hogy aki ráült a lucaszékre, afölött egy nagy malomkő forgott, és valaki azt súgta neki, keljen föl, mert a malomkő ráesik. Ha fölkel volna, elvitték volna a boszorkányok. A lucaszék használóját aztán a boszorkányok üldözőbe vették a templomból hazafelé menet. Ellenük mákot kellett szórnia maga mögött, mert a boszorkányok csak akkor érhatték utol, ha a mákot szemenként fölszedték.¹⁰ S ott a legsötétebb nap (XII. 21.), Tamás apostol ünnepe. Tamás nem hitte Jézus feltámadását, csak ha meglátja és megérinti a feltámadt Krisztus sebeit. A hitetlenség napja. De azé a hitetlenségé, amely képessé válik a hitre, amelyben megszületik a Fény.

A karácsonyi ünnepkörben a jövő esztendő kifürkészhető, sőt befolyásolható. Szent András napján a fiatalok böjtöltek, ha meg akarták tudni,

¹⁰ Manga János 1979. *Palóc föld*. Gondolat Kiadó. Budapest. 193–200.

ki lesz a jövendőbelijük. Másik nembeli ruháját tették a párnájuk alá, és megálmodták, ki lesz a férjük, illetve feleségük. Szokás volt a zsúpfedeles ház eresztét is megrázni. Attól függően, hogy búza- vagy rozsszemek hullottak, lett egyrészt a jövendőbelijük, másrészt a jövő évi termés gazdag, bőséges, illetve szegény. A Luca és karácsony közötti 12 napot eleink nagyon számon tartották. Figyelték, melyik napon milyen az idő, mert azt tartották, hogy e napok a következő év hónapjainak időjárását is jelzik.¹¹

Teremtő erejű karácsony

A Lucától karácsonyig tartó 12 nap az Isten emberként való születésének csodája vonzásában a jövő év 12 hónapjának felelt meg, azt végső soron a teremtés évkezdeti ismétléseként élték meg. Ekkor a hétköznapiságából már kilendülő keresztény ember számára lehetővé vált mintegy a jövő esztendő, s vele a világ újrateremtése, a teljes megújulás is. Ezért nem állt föl az asztaltól a gazdasszony a Luca napi étkezéskor, hogy jó ülösek, termékenyek legyenek tyúkjai, ezért etették a gúnárt és a kakast fokhagymával a nap reggelén, hogy bátrak, erősek legyenek. Ezért böjtöltek adventben,

ezért koledáltak, jártak karácsonyt köszönteni, énekel, rigmussal, a kimondott szó erejével jót kívánni-teremteni, mentek a Szentcsalád képével szállást keresni, betlehemmel örömhírt hozni. Ezért várták a lucázó fiúgyermeket például Honton (Nógrád m.), akik mondták: „*Heverő legyen tyúkjok, lúdjak, / bornyazzon meg tehenjek, / csikózzon meg lovok, / fiazzon meg asszonyok, / vas legyen fazekok, / cin legyen tányérjok. / A lánnak szép mátkát, / a legínnek azok szerint. / Dicsértessék a Jézus Krisztus!*” Mondták és cselekedtek is: mondókájuk után a lucázók lehevertek a földre, hogy biztosan heverő legyen a tyúk és a lúd.

*Az évkör szakralizálása, betlehemezés.
Hollókő, 1990.*

(Palóc Múzeum Diatára, Ács Irén felvétele)

¹¹ Manga 1979. i. m. 194., 198–200.

*A betlehemezők házról házra köszöntenek.
Hollókő, 1990.
(Palóc Múzeum Diatára, Ács Irén felvétele)*

Majd a háziasszonytól pénzt, diót, almát vagy aszalt gyümölcsöt kaptak. Ez az ajándékozás, illetve ajándékban részesülés is több a hétköznapi jelentésénél, beleilleszkedik a jövő év teremtésének folyamatába. Legyen az ember adakozó az új esztendőben, illetve részesüljön a Teremtő ajándékaiban. A lányok is részt vettek e teremtésben a maguk szempontjából: a 12 napot arra használták föl, hogy mindennap beleharaptak egy piros almába. A megmaradt darabot aztán elvitték magukkal az éjféli misére, és az a legény, aki útközben megszólította a lányt, az vette majd feleségül. Lé-

nyegében nem vagy nemcsak történelmi emlékünnepről, a kétezer év előtti biblikus történekek megülésétől van itt szó, hanem olyan jelen idejű aktualitásról, amit az ünnep szokásos palóc megnevezése: „*Krisztus születés?*” is kifejez. Nógrádsípeken a karácsony előtti héten házról házra járó betlehemeseket letérdepelve fogadta a család, mintha az elhozott paraszti betlehem az eredeti helyet és születést mutatná. Sokfelé a Szentcsalád szálláskeresésének szokásakor a ház egész népe csókkal köszöntötte az érkező Szentcsalád-képet. Krisztus születésének jelenvalóságát alapozza meg tehát az ünnep rítusokban megnyilvánuló mitikus-mágikus fölfogása, melyet az egyház is elősegített Ádám-Éva napjának december 24-ére tételével, valamint az éjféli időpont kiemelésével. A születés e mágikus, nem evilági, se tegnap, se ma időpontja, másrészt a 12 óra, mint a teljesség pillanata, mozgósítja a paraszti hitvilág természetfelettre vonatkozó képzetait. Ezek nyilvánvalóvá teszik az összefüggést az emberiség teremtése, bűnbeesése és keresztényként való újjáteremtése között, mely utóbbi Jézus születése, megváltó áldozata révén valósul meg. Tükröződik ez a hagyományos palóc karácsonyfán, ahol a fa tövében ott az első emberpár, maga a fa és fénylő díszei pedig a Megváltó születésére és az örök életre mutatnak. A bűnbe esett első emberpár napját, a palócok „*kará-*

csony böjtje”-ként nevezik és tartják, amikor a böjt szigorú megtartása valóban egyfajta penitenciatartás Ádám vétke után, másrészt a betlehem-i történetekkel való rituális azonosulás.¹² E teremő időben, karácsony böjtjének reggelén kezdtek a pásztorok a vesszőhordást. Erre az alkalomra ünneplőbe öltöztek, szűrt vettek magukra, legtöbbszor ostorukat, botjukat is elvitték. A portákon köszöntötték a gazdasszonyt, majd valóságot teremtve verselték: „*Szerencsés ünnepeket kívánunk kendteknak! / Több jóval, egészséggel mulathassák / Krisztus urunk születése napját. / Adjon bort, bűzát, békességet, / országunkban megmaradást, / boltunk után léleküdvösséget. / Valamennyi széna-szalma van a kendtek házuknál, / annyi barmocskájuk szaporodjék kendteknék!*” A gazdasszony erre így válaszolt: „*Úgy engedje az Isten!*” Ezután – megint csak valóságot teremtve – kötényébe csavart kézzel kihúzott a pásztor csomójából egy vesszőt, amellyel megverte a pásztort. Ő erre ugrott egyet, hogy úgy ugráljanak az állatok is, erősek, egészségesek legyenek. Utána – az iménti értelemben is – a pásztor megajándékozása következett. Megint csak teremő erővel a gyerekeket is megvesszőzték, hogy sírjanak, mert akkor a tehén jobban leadja a tejet. A gazda kivitte a vesszőket az istállóba is, megverte az állatokat, majd a vesszőt az istálló sarkába tette. Többfelé tavaszig megőrizték a „*karácsonyi vesszőt*”, „*szent vesszőt*”. Az évkezdetkor, karácsonykor megszentelődött vesszőt használták a jószág első kihajtásakor, ami kihatott az állatok egész évi fejlődésére. Régen sokfelé, így Szandán (Nógrád m.) is egész nap szigorúan böjtöltek, és csak akkor étkeztek, láttak hozzá a karácsonyi vacsorához, amikor a betlehemivel azonosuló csillag föltűnt az égen.

Karácsonyfa, alul Ádám és Éva tésztábol formált alakjával. Rimóc, XX. század közepe. (Rekonstrukció, Palóc Múzeum, Balassagyarmat, a szerző felvétele)

¹² Lengyel–Limbacher 1997. i. m. 28.

Mindezt azért, hogy a kis Jézus valóban megszülessen. Emellett mindkét mozzanat – böjtölés és csillagvárás – a bibliai születés szent idejébe jutást és a jövő év kedvező befolyásolására, teremtésére való alkalmassá válást szolgálta.

A szokások egy jelentős része azt mutatja, hogy a fentiekben vázolt választásos mentalitás felekezettől függetlenül a Palócföld peremvidékén található protestáns településeket is jellemezte. Például Bánhorvát és Nagyvisnyó (Borsod m.) református leányai „*karácsony szombatján*” étlen-szomjan voltak egész nap, este kisöpörték a házat, a szemetet pedig kivitték egy lapáton az eresz alá, s ott egy darabig várva a néphit szerint meghaltak az angyalok örvendetes énekét Krisztus születése felett. Karácsony böjtjén másutt is összesöpörték a szemetet az ajtó mellett valamelyik szögletbe, egy fedél alatt hagyva a ház központi ünnepi helyével, a mágikus karácsonyi asztallal. Másnap aztán, a már megszületett Kisjézus ünnepén felrakták a gyümölcsfák ágaira, hogy sok gyümölcs teremjék rajtuk a következő esztendőben. A hagyományos karácsonyböjti vacsora előtt a gonosz elleni védekezést és a jó előidézését célzó cselekedetet végeztek. A gazdasszony a tyúkoknak kiabált az udvaron: „*Csire, csire, csir, csir, csir, a mienk tojjon, a másé meg kotaljon.*” Mikor megszólalt a harang, az asszony-nép szaladt a fokhagymával, hogy amíg az első (!) vers szól – védekezésül a boszorkányok ellen –, megkereszteljék vele a ház, az istálló és az ólak ajtaját. A tyúkokat megpiszkálták a szénvonóval, hogy sokat tojjanak. A tilalom teremtő erejével kölcsön nem adtak semmit, nehogy elvigyék a ház áldását, szerencsáját. Ügyeltek arra, hogy semmi se, a száradó ruha se csüngjön, lefelé irányuló ne legyen, mert ez betegséget, fejfájást, az állatokra veszélyt hozna. Tartózkodtak az ivástól is, mert azt mondták, hogy aki karácsony böjtjén vizet iszik, egész nyáron szomjazik.

Az ünnepi vacsorához – lényegében a Messiás születési helyéül – előkészítették az asztalt. Alája szalmát, szénát, néhol teknőt is tettek, hogy legyen, ahol a Kisjézus megszületik.¹³ A világ krisztusiként való újjáteremtéséhez vezető szent születés átminősítő, kegyelmi erejéből való részesülés érdekében a karácsonyi asztal alá ekevasat, máktörőt, láncot, fejszét, az asztalra búzát, kukoricát, babot, kendermagot, az asztal sarkára egy egész cipót tettek a család egészsége, a jó termés és a gazdaság sikere érdekében. A karácsonyi előkészületeknek e paraszti cselekményei és az ünnep megtartása archaikus értelemben a történelmi idő kiiktatását és a betlehemi születés jelenvalóvá válását eredményezték. Az Isten ember-

¹³ Vö. Lengyel–Limbacher i. m. 28–30.

ként való megszületésének az embert kereszténnyé teremtő, léttel telített és áldást sugárzó pillanata az, ami az iménti cselekedeteket is motiválta. Mert voltaképpen a karácsonyi asztal az ünnepi lakás központjaként nemcsak az étkezés színhelye, hanem rituális módon elsősorban Krisztus születésének betlehemi helye, mely mágikus voltát is magyarázza. Az étkezés megkezdése előtt a gazda ilyen értelemben mondott köszöntőt, melyben tükröződik, hogy a szent születés ideje élőknek és holtaknak egyaránt javára válik: „*Az Úristen nevében már sok karácsonyt megértem, azt kívánom, adjon Isten bő termést, s közöttünk élőknek igaz szeretetet, a megholtaknak örök nyugodalmat, csendes békeséget.*” Vacsorakor a gazda teremtő rítussal egy almát annyifelé vágott, ahány családtag volt, s mindenki kapott belőle, hogy összetartsa a család. Ha a jövő évben valamelyikük eltévedne, az összetartozás erejéből visszataláljon. A karácsonyböjti vacsorának része volt az ostya (= molnár- vagy malomkalács). Az étkezést rendre imádsággal és az ostyával kezdték. A palócok és általában a régi parasztság már a kenyeret is Krisztus testeként tisztelték, az ostyát vagy malomkalácsot még inkább, főként, ha a karácsony szent idejéből való. Az illetet fölakasztották a szentsarokban a gerendára, hogy egész évben biztosítsa a család egészségét, békéjét, a ház biztonságát. Az ostyát, mintegy Krisztus testét befogadva, kezdődött a karácsonyi vacsora.

Az ünnepben a megszülető Krisztus kortársává váló parasztember számára rítusok révén a hatékony cselekvés és csodás történések időszaka a karácsony. Az itt és most történő isteni születés szakrális, magával ragadó és megszentelő ideje indokolja például, hogy evés közben sokfelé az asztal lábai köré tekert kerékkötő láncon tartották a lábukat, hogy a következő esztendőben olyan erős legyen a lábuk, mint a vas, hogy kelés, törés és egyéb nyavalya ne legyen rajta. A gazdasszonynak a vacsora alatt nem volt szabad felkelni, hogy a jövő évben a tyúkok is jó ülősek, költők legyenek.

A karácsonyböjti vacsora minden ételéből tettek félre „karácsonyi morzsá”-nak. Aztán úgy terítették rá abroszt, hogy a hajtása a búzaföldek felé legyen, hogy a jövő évi búza meg ne dőljön. A morzsát az ünnepek után kivitték az istállóba, ott fölötötték a tehén fölé, hogy a tehenet meg ne rontsák. E Krisztus születéséből származó szent ételmaradékból adtak a tyúkoknak, hogy jobban tojjanak. Karancsberényben (Nógrád m.) a tehén tőgyét füstölték meg vele ellés után. Tettek belőle a disznóólba is, mert ahol a karácsonyi morzsa van, nem döglenek a disznók. Nógrádsípeken a morzsával azt füstölték, akinek a torka fájt. Teát is főztek belőle torokfájás ellen. Még a vihar, zivatar ellen is hasznos szernek tartották. Egy csipetet tűzbe dobtak belőle, és a vihar, zivatar elmúlt. A török után

nógrádi és hevesi palóc falvakból újraterlepült Jászsalsószentgyörgyön a karácsonyi vacsora minden ételéből hagytak az ajtó elé helyezett kis asztalon, mert a család halottai hazajönnek enni. Az ételekből Nógrádsipeken is az asztalra tették az első falatot a meghalt családtagok számára. Ezért még az ajtót is nyitva hagyták számukra. Hont megyei hagyomány szerint a karácsonyi asztal megszentelt étkeinek morzsáját a kemence tűzébe vették elhunyt hozzátartozóik számára, és azt tartották, hogy ahány morzsa került a lángokba, annyi lélek szabadult a tisztító tűzből. A kemence ünnepi tüze így misztikus módon azonosult a keresztény túlvilág középső szintjével. Ezek az archaikus hiedelmek a karácsony idején megszülető Jézus fentiekben vázolt paraszti ünneplésével és ennek évkezdő jellegével együtt azt a szemléletet fejezik ki, hogy a szakrális történelem csúcspontján, az első emberpár utáni világ krisztusi újraalkotásának és ennek mintájára a következő évi élet megteremtésének mitikus pillanatában a megszokott idő eltörlése lehetséges. A holtak immáron visszatérhetnek, mert a határ élők és holtak, múlt és jövő között elmosódik. A profán idő felüggesztődik, s ennél fogva újra kortársai lehetnek az élőknek.

Egercsehiben (Heves m.) éjféλι mise előtt piros almáról itatták az állatokat, hogy olyan egészségesek legyenek, mint a piros alma. Az adventi, karácsonyi készüllet révén a szent időben átváltozott ember Jézus születésekor aztán transzcendens érzékelésre jut. Meghallhatja, hogy az istállóban még a jószágok is beszélnek, és dicsőítik Teremtőjüket, almafa alatt állva megnyílik az ég, és látni az örvendező angyalokat. Krisztus születésének éjféλι időpontját tehát jellemző módon a népi teológia összekötötte részint az első emberpár almafával kapcsolatos bűnbeesésével, és főként az Úrfelmutatás idejével, amikor a kenyér Jézus testvé, a bor pedig vérévé válik. A miseáldozatban eljön, karácsonykor közénk születik a Megváltó. Jézus megszületésével, az éjféλι mise után megszűnt a böjt, s lefekvés előtt még „angyali kolbászt”, hurrkát ettek, megteremtve, hogy egész évben bőségben legyen étel az asztalon. Karácsony reggelén is piros almáról és ezüstpénzről itatták az állatokat, hogy egészségesek és értékesek legyenek, mint az ezüst. Karácsony napján, ebben a teremtő erejű időben nem szabad másnak tüzet adni, mert elviszik a család békességét. A karácsonyi ebédről nem hiányozhatott a hurka, a disznóhús, mert a disznó a házhoz túrja a szerencsét, de a szárnyas elrepül vele. A család minden tagjának egész nap illedelmesen kellett viselkednie, mert aki haragos volt,

pörlekedett, sírt vagy válogatott az ételben, arra azt mondták, hogy ilyen lesz az egész esztendőben.¹⁴

A megszentelő szent idő képes újra támasztani bennünket bajainkból, válságainkból, elidegenedettségeinkből, és az öröm, boldogság, szeretet alanyaivá avatni.

Derengjen advent, fényes csillaggal csillogjon a teremtő idejű karácsony a Palócföldön és az egész hazában, szerte a Kárpát-medencében!

*A betlehemi születés oltárképe. Szent Márton templom, Buják.
(A szerző felvétele 2004. 05. 06.)*

¹⁴ Manga i. m. 198–211.